

KUR'ÂN'DA MÜŞRİKLERE YÖNELİK ELEŞTİRİLER (*) (Araştırma Makalesi)

Muhammed Eşref AYTAÇ (**)

Öz

Kur'ân'ın nüzul dönemindeki ilk muhatabı müşrikler olduğu için kendilerine tebliğde bulunulan ilk topluluk da yine onlar olmuştur. Ancak müşrikler tebliği kabul etmemiş ve kendilerine bildirilen vahye karşı argüman üretmiştir. Kur'ân ise hem onlara cevap vermiş hem de müşrikleri çeşitli açılardan eleştirmiştir. Söz konusu eleştirilerin genel olarak müşriklerin ürettiği argümanlar ve ortaya attıkları iddialarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Kur'ân bahse konu argümanların ve iddiaların bilimsel bir değerinin olmadığını özellikle vurgulamaktadır. Bu bağlamda müşriklere Allah hakkındaki bilgilerini kimden ve nasıl öğrendiklerini sorgulatarak peygamberliği kabul etmemenin kendileriyle çelişmek olacağını ifade etmiştir. Mezkûr ifadeler Kur'ân'ın müşriklere epistemik açıdan bir eleştirisi niteliğindedir. Bununla birlikte Kur'ân bilgi ve amel ilişkisi bağlamında da müşrikleri eleştirmektedir. Kur'ân'ın beyanına göre müşrikler haklı olmadıklarını bilmelerine rağmen yanlışlarında ısrarcı olmuşlardır. Bu çalışmada Kur'ân'ın bahse konu eleştirileri belirli başlıklar altında toplanmış ve bunlara örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tenkit, Kur'ân, Müşrikler, İddia, Cedel.

Criticisms Against the Polytheists in the Quran

Abstract

Since the first addressees of the Quran were polytheists in the period of its revealing, they were also the first community to be preached. However, the polytheists communicated did not accept it and produced arguments against the revelation that was told them. But, the Quran is not only answered but also criticized the polytheists from various angles. It is possible to say that the criticisms produced by the Quran are about the claims and allegations of polytheist. The Quran particularly emphasizes that the claims of polytheists have no scientific value. In this context, the Quran asked the polytheists that from whom

*) Bu çalışma yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

***) Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, (e-posta: aytacesref@gmail.com)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9876-8821>

and how they learned their knowledge about Allah and indicated that not accepting prophecy will be a contradiction with themselves. Aforementioned expressions are an epistemic criticism of the Quran against the polytheists. On the other hand, the Quran criticizes the polytheists also in the context of the relationship between knowledge and deeds. According to the statement of the Quran, although the polytheists are not right in their knowledge, they insisted on their mistakes.

Keywords: Criticisms, Quran, Polytheists, Assertion, Discussion.

Giriş

Şirk kökünden türeyen müşrik kelimesi sözlükte dengeleyen ve eşitleyen anlamına gelmektedir.¹ Terimsel açıdan ise müşrik kelimesi Allah ile birlikte başka ilahlar edinen yahut Allah'tan başka ilaha tapan kimse için kullanılır. Nitekim Allah'tan başkasına tapan, mabud olması açısından taptığı şeyi Allah ile eşitlemiştir. Bu bağlamda her müşrike kâfir, her şirke de küfürdür denilebilir. Ancak küfrü imanın zıttı; şirki de ihlasın zıttı şeklinde tanımlayarak bu iki kelime arasında bir nüans gözetilen olmuştur.² Kur'ân'da özellikle Mekke döneminde inen âyetlerde genellikle müşriklere hitap edildiği görülmektedir. Söz konusu âyetlerde müşriklerin iddiaları, talepleri ve uzlaşma arayışları gibi konulara değinilmektedir. Müşriklerin iddialarına ve taleplerine verilen cevaplar da yine bu âyetlerin konusu olmuştur. Ancak Kur'ân'da bahsedilen müşrikler yalnızca nüzul döneminde yaşayanlardan ibaret değildir. Zira Kur'ân'daki müşrik ifadesi önceki ümmetlerde şirk koşanların durumunu da kapsamaktadır.

Kur'ân müşrikleri bir yandan hakka davet ederken diğer yandan onları ikaz etmekte ve bazı açılardan eleştirmektedir. Yani Kur'ân müşriklerle tartışırken yalnızca onların argümanlarına ve iddialarına cevap vermekle kalmamış, müşrikleri ayrıca bilgi ve yöntem açısından tenkit etmiştir. Özellikle müşriklerin çelişkili ifadelerde bulunmaları, bilgi edinme yolları ve kendilerine gösterilen delilleri nazarı itibara almamaları müşriklerin tenkit edildiği başlıca konulardandır. Yine bu bağlamda müşriklerin gördükleri mucizeleri sihir olarak nitelendirmeleri, bilgileriyle amel etmemeleri gibi meseleler Kur'ân'ın müşrikleri eleştirirken sıkça vurguladığı hususlardandır. Bu çalışmada ilgili hususlarda Kur'ân'ın müşrikleri eleştirileri örneklerle incelenecektir.

Araştırma Etiği

Makaledeki tüm bilgiler, akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Bu çerçevede, doğrudan veya dolaylı yapılan bütün alıntılarda bilimsel etik ve kurallara uyulmuş; yapılan tüm alıntılar için kaynak gösterilmiştir.

- 1) İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alf b. Ahmed el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Sadır, Beyrut, C. X, s. 448.
- 2) Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lugaviyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Üçüncü Baskı, ty., s. 258.

1. Şirk Koşmalarına Yönelik Eleştiriler

Kur'ân'ın müşrikleri eleştirdiği konulardan ilki onların tevhidle bağdaşmayan bir inanç sistemine sahip olmalarıdır. Bu konuda özellikle müşriklerin putlara tapmalarına yönelik eleştiriler dikkat çekicidir. Örneğin “ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ ”³ “Allah'ın Allah'ı yarattığına şüphe yok. Eğer onlara Allah'ın yarattığı şeyleri sorarsan, mutlaka onlar Allah'ın yarattığına söyleyeceklerdir. Eğer onlara Allah'ın yarattığı şeyleri sorarsan, mutlaka onlar Allah'ın yarattığına söyleyeceklerdir. Eğer onlara Allah'ın yarattığı şeyleri sorarsan, mutlaka onlar Allah'ın yarattığına söyleyeceklerdir.”³ “Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette «Allah'tır» derler. De ki: Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi?” âyeti müşriklerin putlara taparak şirk koşmalarını eleştirmiştir. Müşriklerin Hz. Peygamber'i putların gazabını çekmekle tehdit etmesine binaen nazil olan bu âyet, tapınmaya konu olacak varlığın sahip olması gereken niteliklere değinmektedir.⁴ Putların söz konusu niteliklere sahip olmadığı müşrikler tarafından anlaşılabilir olmasına rağmen onların bu faydasız ve zararsız putları ilah kategorisine çıkarmaları eleştirilmiştir. Ayrıca mezkûr âyet müşriklerin taptığı putların Allah'a karşı bir yaptırım olamayacağını vurgulamaktadır. Putların söz konusu aciziyetinden hareketle Allah'tan başkasına tapmanın anlamsızlığına dikkat çekilmiştir.⁵

Buna karşı müşrikler ise Allah'a yaklaşmak için putlara taptıklarını dolayısıyla putları sadece aracı kıldıklarını iddia ederek şirklerini meşru göstermeye çalışmışlardır.⁶ “مَّا عُبِدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ”⁷ “Onlara (putlara) ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz..” âyeti onların mezkûr söylemlerini konu edinmektedir.⁸ Müşrikler böyle söyleyerek aslında putlardan ziyade Allah'ı tazim ettiklerini iddia etmişlerdir. Ancak onların bu konuda yalancı olduklarını yine Kur'ân bildirmektedir. Nitekim ilgili âyetin

3) 39/Zümer/38

4) Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fî İlmi Meânî'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmihî*, thk. Muhammed Osman, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2011, C. VI, s. 203.

5) Mufessirlerin beyanına göre müşrikler Kâdir, Âlim, Hakîm ve Rahîm gibi sıfatlarla nitelenmiş bir ilahın varlığını ikrar etmişlerdir. Hatta Râzî'nin de aktardığı üzere mezkûr sıfatları haiz bir ilahın varlığına dair insanlar arasında ittifakın olduğu söylenmiştir. Zira aklın fıtratı bu bilgiye şahittir. Çünkü yerin ve göğün keyfiyeti hakkında düşünen, bitkilerin ve özellikle hayvanların durumlarını düşünen, hele ki insan bedeni ve onun şartıcı fonksiyonları hakkında düşünen bir kimsenin her şeyi bilen ve her şeye muktedir, hikmet sahibi ve merhametli bir ilahın varlığını itiraf etmesi gerekir. Bk. Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, İkinci Baskı, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, C. XXVI, s. 247.

6) Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, thk. Ahmed Abdürrazzak el-Bekrî, Dârü's-Selâm, Altıncı Baskı, Kahire, 2015, C. IX, s. 7047.

7) 39/Zümer/3

8) Benzer ifadeler için bk. 10/Yûnus/18

devamında “إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ”⁹ “Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseye hidâyet etmez.” ifadesiyle müşriklerin yalancı oldukları vurgulanmıştır.

Müşriklerin putlardan ziyade Allah’ı tazim ettikleri iddiasının yalan olduğunu ifade eden başka âyetler de bulunmaktadır. Örneğin “ وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا ” فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرِزْقِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى اللَّهِ هَذَا لِلَّهِ بِرِزْقِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ¹⁰ “Allah’ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah’a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah’a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?” âyeti bu durumu ortaya koymaktadır. Kaynaklarda belirtildiği üzere müşrikler yetiştirdikleri ürünlerden ve besledikleri hayvanlardan bir kısmını Allah için bir kısmını da putlar için ayırırlardı. Eğer Allah için ayırdıkları ürünler ve hayvanlar diğerlerine nazaran daha iyi çıkarsa, bunları putlarına tahsis ederler. Yani Allah’a ayırdıkları payı putlara verirler. Ancak putları için ayırdıkları daha iyi çıkarsa olduğu gibi bırakırlar, Allah’a vermezlerdi.¹¹ Mezkûr âyet müşriklerin söz konusu tavrını “Ortakları için ayrılan Allah’a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor.” ifadeleriyle eleştirirken, müşriklerin taptıkları putları Allah’a tercih ettiklerine dikkat çekmektedir.

Müşriklerin tevhide aykırı fikirleri yalnızca putlara tapmalarıyla ilgili değildir. Örneğin onlar Allah’ın ehadiyyet ve samediyet gibi sıfatlarıyla bağdaşmayan iddialarda bulunmuştur. Yani Allah Teâlâ ile başka varlıklar arasında nesep ve sıhriyet gibi ilişkiler kurmuşlardır.¹² Nitekim Kur’ân’da “فَاسْتَفْتِهِمُ الرِّبِّيُّ الْبَيْتِ وَلَهُمُ الْبُتُونُ”¹³ “Sor bakalım onlara: Erkekler onların da kızlar rabbinin miymiş?” âyeti müşriklerin Allah’a kız çocuğu isnat ettiklerini konu edinmiştir. Bu âyetin akabinde gelen “أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إناؤا وَهُمْ شَاهِدُونَ”¹⁴ “Yoksa biz, gözlerinin önünde melekeleri dişi olarak mı yarattık?”

9) 39/Zümer/3

10) 6/Enâm/136

11) Yine bir rivâyete göre müşriklerin putlar ve Allah Teâlâ için ayırdıkları yiyecekler birbirine yakın olup, rüzgârın esmesiyle bunlar sürüklenerek yer değiştirebilmektedir. Eğer bu değişim esnasında putlarına ayırdıkları yiyecekler Allah için ayırdıkları yiyeceklerle ilhak olursa müşrikler bu yiyecekleri eski yerlerine koyarlardı. Ancak Allah için ayırdıkları putlarına ayırdıklarına ilhak olursa bunları oldukları hal üzerine bırakırlardı. Bu durum onların putlarına Allah Teâlâ’dan daha fazla tazim ettiklerini göstermektedir. Detaylı bilgi için bk. el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Mehâsinu’t-Te’vîl*, thk. Muhammed Bâsil Uyuîn es-Sûd, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, h. 1418, C. IV, s. 499; el-Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdilleh b. Yûsuf b. Hasan el-Uremî el-Alevî, *Tefsîru Hadâiki’r-Râh ve’r-Reyhân fî Revâbi Ulûmi’l-Kur’ân*, Thk. Hâşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdî, Dâru’l-Minhâc, Cidde, 2013, s. IX, s. 85-86.

12) 37/Sâffât/158; 21/Enbiyâ/26

13) 37/Sâffât/149.

14) 37/Sâffât/150.

âyeti de Allah'a isnat edilen kızların melekler olduğunu göstermektedir. Mezkûr âyet ayrıca meleklerin dışı olduğu iddiasını da reddetmektedir. Diğer yandan ilgili âyetlerin devamında Allah Teâlâ ile cinler arasında bir nesep ilişkisinin olduğu iddiasına da değinilmiştir. Nitekim ¹⁵ 5 “وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجَنَّةِ نَسَبًا وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ” “Allah ile cinler arasında da bir soy birliği uydurdular. Ant olsun, cinler de kendilerinin hesap yerine götürüleceklerini bilirler.” ifadesi bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Mezkûr iddialar müşriklerin antropomorfist bir ilah tasavvurunun neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü müşriklerin gözünde nesep ve sıhriyet gibi ilişkiler; türünü devam ettirmek, öldükten sonra yerine varis bırakmak ve güvenliği sağlamak gibi ihtiyaçları gidermek için kurulur.¹⁶ Kur'ân ise herhangi bir şeye ihtiyaç duyan bir varlığın tanrı olamayacağını ifade eder. Bu yüzden ilgili âyetin devamında “سُبْحَانَ اللَّهِ” ¹⁷ 17 “عَمَّا يَصِفُونَ” “Allah, o inkârcıların isnat ettikleri niteliklerden münezzehtir.” buyrulurak muhtaçlık veya acizlik gibi vasıfların Allah'a isnadının doğru olmadığı vurgulanmıştır. Bu âyet Allah'ın söz konusu sıfatlardan münezzehe olduğunu bilen kimselere bilgi ve amel ilişkisi bakımından bir eleştiri sadedindeyken; Allah Teâlâ'nın ilgili vasıfları haiz olduğuna inanan kimselerin tanrı tasavvurlarını tenkit etmektedir.

Mezkûr iddialar müşriklerin ne denli yanlış bir tanrı tasavvuruna sahip olduklarının anlaşılması açısından önemlidir. Başka bir deyişle onlar bazı açılardan aciz ve muhtaç bir ilah inanmaktadırlar. Kur'ân bu hususa dikkat çekmiş ve Allah Teâlâ'nın onların tasavvurundaki gibi aciz bir ilah olmadığını vurgulamıştır: Örneğin “قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ” ¹⁸ 18 “(Müşrikler:) «Allah çocuk edindi» dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. O'nun (çocuğa) ihtiyacı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur.” âyeti müşriklerin söz konusu tasavvurlarını eleştirmektedir. Zira Allah hakkında bir tasavvura veya bilgiye sahip olmak için her şeyden evvel vahyin bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Müşrikler ise herhangi bir bilgiye dayanmadan söz konusu iddiayı dillendirmişlerdir. Mezkûr âyetin devamında “Buna (Allah'a çocuk isnat etmeye) dair nezdinizde hiçbir delil yoktur.” denilmesi müşriklerin bilgi kaynaklarına yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Bu konunun detayları bir sonraki başlık altında incelenecektir.

2. Bilgi Anlayışlarına Yönelik Eleştiriler

Kur'ân'ın müşriklere hitap ederken onların bilgi kaynaklarını sorgulamaya yönelik eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bu eleştiriler genellikle muhataplarının iddiala-

15) 37/Sâffâ/158.

16) eş-Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîru's-Şa'râvî*, Ahbâru'l-Yevm, Kahire, 1997, C. X, s. 6072; es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dârü's-Sâbûnî, Kahire, 1997, C. I, s. 549.

17) 37/Sâffâ/159

18) 10/Yûnus/68

rına dair delil isteme, bilgi kaynaklarını ve bilgi türlerini sorgulama şeklinde gerçekleşmektedir. Nitekim “فَلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا”¹⁹ “De ki: Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi var mı?” âyetini bu konuya örnek vermek mümkündür. Mezkûr ifadenin öncesinde müşrikler puta tapmalarının gerekçesi olarak “Allah dileseydi şirk koşmazdık” iddiasında bulunmuşlardır.²⁰ Dolayısıyla müşriklerden Allah’ın böyle dilediğine dair bilgiye nasıl ulaştıkları sorgulanmaktadır. Çünkü böyle bir bilgiye ancak Allah’ın bildirmesiyle yani vahiyle ulaşılabilir. Söz konusu iddialarının vahye değil zanna dayandığı ilgili âyetin devamındaki “إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ”²¹ “Siz ancak zanna tabi oluyorsunuz” ifadesiyle belirtilmiştir. Bu bağlamda Kur’ân’ın, zannı bilgi türü olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır.²²

Kur’ân’da müşriklerin bilgi anlayışına yönelik getirilen bir diğer eleştiri gaybî meselelerle ilgili bilginin ancak gaipten gelebileceğine dikkat çekmektir. Mesela Kur’ân müşriklerin taptıkları putlara bizatihi kendilerinin isim vermesini eleştirmektedir. Çünkü putlar gerçekten ilah olsalardı, isimleri de ancak kendilerinin bildirmesiyle, yani vahiy yoluyla bilinebilirdi. Ancak böyle bir bilgi türüne sahip olmadan onların putlarına isim vermelerini âyeti kerime şöyle eleştirmektedir: “أَتَجِدُونَنِي فِي سَمَاءٍ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَعَابَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ”²³ “Kendinizin ve atalarınızın taktığınız (düzme) bir takım adlar (tanrılar) hakkında, Allah onlara dair bir delil indirmemişken, benimle mücâdele mi ediyorsunuz?” Görüldüğü üzere müşriklerin putlarının isimlerine dair bilgileri ya babalarının aktarımına ya da kendi isimlendirmelerine dayalıdır. Ancak mezkûr âyet ne müşriklerin ne de babalarının bu konuda bilgi kaynağı olamayacağına dikkat çekmektedir.²⁴

Müşriklere epistemik açıdan benzer bir eleştiri yine onların putlara tapmaları bağlamında getirilmiştir. Kur’ân onların Allah’a neden şirk koştuklarını sorgulamasını isterken “أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَاتٍ مِّنْهُ”²⁵ “Yoksa biz onlara bir kitap verdik de o kitaptan bir delile mi dayanıyorlar?” ifadesini kullanmaktadır. Nitekim Râzî’nin de beyan ettiği üzere bir ilaha tapmak ya aklî ya da naklî delillerle varılan bir neticedir. Allah Teâlâ böyle bir vahiyde bulunmadığını, dolayısıyla ellerinde putlara tapma-

19) 6/Enâm/148. Benzer muhteva için bk. 43/Zuhruf/20

20) Müşriklerin “Allah dileseydi şirk koşmazdık” şeklindeki iddiası, Allah’ın dilemesinin onun rızası olduğu ön kabulüne dayanmaktadır. Başka bir deyişle müşrikler Allah’ın razı olmadığı bir fiili kulunun gerçekleştirilmesine izin vermeyeceğini iddia etmektedirler. Hâlbuki teklifin hikmeti için Allah Teâlâ razı olmadığı fiilleri de yaratmaktadır. Başka bir deyişle kullarını mükellef kılmak için Allah Teâlâ razı olmadığı eylemleri de yaratmaktadır. bk. Râzî, *Mefââtihü'l-Ğayb*, C. XIII-XIX, s. 184-186.

21) 6/Enâm/148

22) Benzer ifadeler için bk. 53/Necm/28

23) 7/Araf/71

24) İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâr Sahnûn, Tunus, ty., C. IV, s. 212.

25) 35/Fâtır/40

ya dair Allah'tan gelen bir haberin olmadığını mezkûr âyette ifade etmektedir. Diğer yandan akıl yoluyla putların tapınmaya konu olabileceğine dair bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Çünkü herhangi bir şey yaratmak şöyle dursun kendine dahi faydası olmayan nesnelere tapmaktan akıl imtina eder.²⁶ Nitekim bu hususta « **وَإِتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئاً وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسِهِمْ ضَرّاً وَلَا نَفْعاً وَلَا يَمْلِكُونَ** »²⁷ “(Kâfirler) O'nu (Allah'ı) bırakıp, hiçbir şey yaratamayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine bile ne zarar ne de fayda verebilen, öldürmeye, hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya güçleri yetmeyen tanrılar edindiler.” âyeti bilgi kaynaklarından biri olan aklın da putlara tapmaktan imtina edeceğine dikkat çekmektedir. Çünkü akıl bir ilahın yaratma gücünün olmasının gerektiğini, putların ise mahlûk olmaları itibarıyla aciz ve muhtaç olup bu sebeple kimseye ne fayda ne de zarar verebileceğini; kendisinden fayda ve zarar söz konusu olmayan varlığa tapınmanın anlamsız olduğunu bilir.²⁸ Başka bir deyişle bu bilgi aynı zamanda putlara tapınmamak gerektiğinin bilgisidir. Dolayısıyla putlara tapmak aklın temel ilkeleriyle bağdaşmadığı gösterilerek müşriklerdeki bilginin yanlışlığı ortaya konulmuştur.

Müşriklerin bilgi anlayışına dair Kur'ân'ın eleştirdiği bir başka konu onların Allah adına bir şeyleri yasaklamaları ya da serbest bırakmalarındır. Örneğin « **قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَاماً وَحَلَالاً قُلْ إِنَّ اللَّهَ آذِنَ لَكُمْ بِأَمِّ** »²⁹ “De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helâl, bir kısmını da haram kılmanıza ne dersiniz? De ki: Allah mı size (hüküm koymanız konusunda) izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?” âyeti, müşriklerin Allah adına bazı yiyecekleri helal bazılarını haram kılmalarını eleştirmektedir. Nitekim müşriklerin hem nübüvveti kabul etmeyip hem de bir şeyleri Allah'ın helal ya da haram kıldığını iddia etmeleri tutarsızdır. Çünkü böyle bir iddia dolaylı olarak peygamberliği kabul etmeyi gerektirir. Zira bir yiyeceğin helal veya haram olduğu bilgisi Allah'ın onu bildirmesine bağlıdır. Allah Teâlâ'nın kendileriyle konuşmadığını bilen ve ikrar eden müşriklerin bu bilgiyi bir peygamberden almaları gerekir.³⁰ Dolayısıyla yine müşriklerin bilgi anlayışlarına yönelik bir eleştiri söz konusudur.

Diğer yandan bazı müfessirlere göre mezkûr âyet Enâm suresinde bahsedilen müşriklerin bazı yiyecekleri bir akım kimselere haram kılmalarıyla ilişkilidir.³¹ Nitekim orada « **قَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِدُنُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَيْنَا** »

26) Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. XXVI, s. 29.

27) 25/*Furkân*/3

28) Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. XXIII, s. 43.

29) 10/*Yûnus*/59

30) er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, C. XVII, s. 96.

31) Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* thk. Ahmet Vanhoğlu, Mîzân Yayınevi, İstanbul, 2008, C. VII, s. 74.

أَزْوَاجِنَا³² “Bu hayvanların karnındaki şey (doğacak yavru)” erkeklerimize aittir ve kadınlarımıza haram kılınmıştır dediler.” âyetiyle müşriklerin erkeklere helal gördükleri bazı yiyecekleri kadınlara haram görmeleri eleştirilmektedir. Çünkü müşriklerin söz konusu iddiaları herhangi bir bilgiye dayanmadığı gibi çifte standartlı tavırlarına mesnet olsun diye uydurulmuştur. Bu yüzden ilgili âyetin devamında “De ki: Allah mı size (hüküm koymanız konusunda) izin verdi, yoksa Allah’a iftira mı ediyorsunuz?” buyrulmuştur.³³

Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Kur’ân müşriklerin bilgi kaynaklarını, bilgiye nasıl ulaştıklarını sormaktadır. Bu soruların arka planında müşriklere bilgi anlayışlarını sorgulatma gayesi bulunmaktadır. Çünkü kendilerine verilen mesaj müşriklerin doğru bilgiye ulaşmadıklarını veya doğru bilgiyi göz ardı ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu durum müşriklere yöneltilen pek çok eleştirinin temeli niteliğindedir. Dolayısıyla buradan itibaren Kur’ân’ın müşriklere yönelik bazı eleştirilerinin, onların bilgi anlayışıyla bir şekilde ilişkili olduğu görülecektir.

3. Çelişkilerine Yönelik Eleştiriler

Kur’ân’da müşriklerin eleştirildiği hususlardan biri onların çelişkili ifadelerde bulunmalarındır. Müşriklerin çelişkilerinin temelde iki sebebi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki iyi niyetli olsalar bile müşriklerin bilgi kaynaklarının sağlıklı olmamasıdır. Dolayısıyla bu kaynaktan elde edilen bilginin yanlış olması tabiidir. Bu sebeple onların yanlış bilgilere dayalı akıl yürütme faaliyetlerinin sonucunda doğru neticeye ulaşmaları beklenemez. Mevcut durum bir önceki başlıkta beyan edilen müşriklerin bilgi anlayışına yönelik eleştirilerle ilişkilidir.

Müşriklerin çelişkili ifadelerde bulunmalarının bir diğer sebebi ise onların kötü niyetle hareket etmeleridir. Örneğin öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenken onlar: “مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا”³⁴ “O hayat, sırf bizim dünyada yaşadığımızdan ibarettir. Ölürüz ve yaşarız.” demişlerdir. Söz konusu ifade müşriklerin haşrı kabul etmediklerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak “أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِينَ مَالًا وَوَلَدًا”³⁵ “Âyetlerimizi inkâr eden ve «Muhakkak surette bana mal ve evlât verilecek» diyen adamı gördün mü?” âyeti müşriklerin işlerine geldiği zaman öldükten sonra dirilmeyi kabul ettiklerini göstermektedir.³⁶

32) 6/Enâm/139

33) Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, C. VII, s. 75.

34) 45/Câsiye/24

35) 19/Meryem/77

36) Rivâyetle göre sahabeden Habbâb b. Eret (ö. 37/657-58), müşriklerden Âs b. Vâil’den (ö. 622) alacağını isteyince, Âs b. Vâil kendisinden Hz. Peygamber’i inkâr etmesini istemiş, aksi takdirde borcunu ödemeyeceğini beyan etmiştir. Habbâb b. Eret cevaben “Ne ölyüken, ne yaşarken, ne de diriltildiğim zaman peygamberi inkâr etmem” demiştir. Âs b. Vâil de “Madem diriltileceğiz, Cennette bana

Müşriklerin çelişkili ifadelerine dair bir diğer örnek onların Kur'ân hakkındaki tasavvurlarıdır. Nitekim onlar bir yandan Kur'ân'ı *sihir*, *şîir*, *karmaşık rüyalar* ve *eskilerin masalları* diye niteleyerek³⁷ onun Allah'tan gelen bir kitap olmadığını savunurken, diğer yandan Kur'ân'ın kendi reislerine niçin gelmediğini sorgulamışlardır.³⁸ Kur'ân'ın Allah Teâlâ'nın kelamı olmadığına gerçekten inanan insanların, böyle bir sorgulamaya girmeleri anlamsızdır. Mevcut durum kendi içinde çelişmek pahasına her türlü iddianın müşrikler tarafından öne sürüldüğüne göstermektedir.

Müşriklerin çelişkiye düştükleri bir diğer mesele Ehl-i Kitâb'ı eleştirdikleri bazı konularda onlar gibi hareket etmeleridir. Örneğin müşrikler, kendilerine gönderilen peygamberleri yalanladıkları için Yahudileri ve Hristiyanları eleştirmişlerdir.³⁹ Diğer yandan onlar Yahudi ve Hristiyanlara geldiği gibi kendilerine de bir peygamber gelirse hidâyetten ayrılmayacaklarına yemin etmişlerdir. Ancak Hz. Peygamber onlara gönderilince yeminlerinin aksine hareket etmişlerdir. Nitekim “ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ ”⁴⁰ “*Kendilerine bir uyarıcı (peygamber) gelirse, herhangi bir milletten daha çok doğru yolda olacaklarına dair bütün güçleriyle Allah'a yemin etmişlerdi. Fakat onlara peygamber gelince, bu, onların haktan uzaklaşmalarından başka bir şeyi arttırmadı.*” âyeti hem söz konusu eleştiriyi hem de müşriklerin kendi sözleriyle çelişkili hareket ettiklerini ortaya koymuştur.

Kur'ân'ın müşrikleri çelişkili ifadeler bağlamında tenkit ettiği hususlar, sadece vukua gelmiş olaylardan ibaret değildir. Başka bir deyişle Kur'ân'ın yaşanmışlıklar üzerinden olduğu gibi faraziyeler üzerinden de müşriklerin çelişkili tavırlarını konu edindiği görülmektedir. Bu duruma “ **وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ** ”⁴¹ **بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِّن قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَنُخْزَىٰ**

verilen malla sana borcumu öderim” şeklinde cevap verince mezkûr âyet nâzil olmuştur. Bu rivâyet esas alındığında Âs b. Vâil'in bilgi açısından bir çelişkisi olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü o istihza amacıyla ahirette diriltileceğini söylemiştir. Ancak bu takdirde sözü ve inancı arasında bir çelişki söz konusudur. Diğer yandan dünyada mal ve evlat gibi zenginliklerine istinaden seçkin olduklarına inanan müşriklerin Hz. Peygamber'i gördükten sonra kendilerinde ahret inancının oluşması ve söz konusu seçkinliklerine istinaden Cennette de mal ve evlat sahibi olacaklarını iddia etmeleri mümkündür. bk. Râzî, *Meşâfîhu'l-Gayb*, C. XXI, s. 213; İbn Kesîr, *Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Sellâme, İkinci Baskı, Dâru Tayyibe, Riyad, 1999, C. V, s. 259.

37) 74/Müddessir/24; 21/Enbiyâ/5; 25/Furkân/5

38) 43/Zuhruf/31

39) Âlûsî, *Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, Ruhü'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, thk. Ali Abdülbari Atiyye, Dârül'-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1415, C. XI, s. 377.

40) 35/Fâtür/42

41) 20/Tâhâ/134

“Eğer biz, bundan (Kur'an'dan) önce onları bir azapla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Ne olurdu, bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvâlığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık!” âyeti örnek verilebilir. Mezkûr âyete göre müşrikler kendilerine peygamber gönderilmeden helak edilselerdi, bu durumu mazeret olarak kullanacaklardı. Hatta onlar peygamberin gelmesi halinde kendisine ittiba edeceklerini beyan edeceklerdi. Ancak onların faraziyeye dayalı bu beyanları, peygambere karşı hâlihazırdaki tavırlarıyla çelişkilidir. İbn Kesîr söz konusu faraziyenin müşriklerin bu minvaldeki söylemlerine dayandığını ifade etmektedir. O, bu görüşüne delil olarak “Putperestler: Eğer öncekilere verilenlerden bizde de bir kitap olsaydı, mutlaka Allah'ın ihlâşlı kulları olurduk! diyorlardı.”⁴² âyetini delil olarak getirmiştir. Bu âyet kendilerine vahyin bilgisi geldiği takdirde bu bilgiye göre amel edeceklerine yönelik vaatlerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla kendilerine vahyin bilgisi gönderilen müşriklerin bu bilgiyi göz ardı etmeleri ilgili vaatleriyle çelişkilidir.⁴³

4. Paradigmalarına Bağlı Kalmalarına Yönelik Eleştiriler

Kur'ân'ın müşriklere yönelik en dikkat çekici eleştirilerinden biri, onların meseleleri yalnızca kendi paradigmaları bağlamında değerlendirmeleridir. Başka bir ifadeyle müşrikler metafizik meseleleri, kendi yaşadıkları zamanın, zeminin ve bunlara bağlı kriterlerin içine hapsedmeye çalışmaktadırlar. Başka bir ifadeyle söz konusu kriterleri esas kabul ederek, kendilerine tebliğde bulunan muhataplarını ve onların söylediklerini bu kriterlere göre yargılamaktadırlar. Bu durumun en bariz örneklerinden biri Musa aleyhisselam ile Firavun arasında geçen hadisedir. Musa aleyhisselamın elçi olamayacağını ileri süren Firavun'un “فَلَوْلَا أَلْقَيْ عَلَيْهِ آسُورَةً مِّنْ ذَهَبٍ أَوْ جَاءَ مَعَهُ الْمَلٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ”⁴⁴ “Ona altın bilezikler verilmeli veya yanında ona yardımcı melekler gelmeli değil miydi?” şeklindeki iddiası, dönemin paradigmaları açısından Musa aleyhisselamın elçilik alametlerini taşımamasına dayanmaktadır. Çünkü bir sultanın gönderdiği elçinin yanına onun işlerini görece ve onu düşmanlardan koruyacak bir kortej vermesi, keza elçiliğin bir nişanesi olarak altından bilezik gibi değerli mücevheratla elçisini göndermesi dönemin âdetindedir.⁴⁵ Ancak yine mezkûr iddia kendilerine gelen elçinin onların örf ve âdetine göre gönderilmesi gerektiği ön kabulüne dayanmaktadır. Kur'ân ise söz konusu ön kabulün yanlışlığını Firavun'un sözünü kabul eden kimseleri fıkla niteleyerek bildirmiştir.⁴⁶

Müşriklerin kendi paradigmalarına bağlamındaki beklentilerine yönelik bir başka örnek peygamber olarak gönderilecek kişinin beşeri fiillerde diğer insanlardan farklı

42) 37/Sâffât/167-169

43) İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, C. VII, s. 44.

44) 43/Zuhruf/53

45) el-Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdî'l-Maksûd, Dârü'l-Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut, C. V, s. 230.

46) 43/Zuhruf/54

olmalarıdır. Müşriklerin anlayışına göre bir beşer, vahiy almak ve meleklerle konuşmak gibi âlî hususlarda onlardan farklılık arz ediyorsa, yemeye içmeye muhtaç olmak gibi âdî hususlarda da diğer insanlardan farklı olmalıdır.⁴⁷ Bu sebeple müşrikler “مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ”⁴⁸ “*Bu peygamber ne oluyor da yemek yiyip çarşılarında yürüyor.*” demişlerdir. Ancak Kur’ân söz konusu iddianın müşriklerin kendi varsayımı olduğuna ve vakıada karşılığının bulunmadığına dikkat çeker. Fakat kendilerine gönderilen bütün elçiler tarih boyunca insanlar arasından seçilmiştir. Nitekim “مَا أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا إِنَّهُمْ لَيَأْكُلُونَ الطَّعَامَ وَيَمْشُونَ فِي الْأَسْوَاقِ”⁴⁹ “*Senden önce gönderdiğimiz hiçbir elçi yoktur ki yemek yememiş ve çarşılarında dolaşmamış olsun*” âyeti de bu manayı ifade etmektedir.⁵⁰

Müşriklerin benzer bir ön kabule dayanarak hareket ettiği bir başka örnek Allah Teâlâ’nın dünyevi zenginlik verdiği kullarına ahirette azap etmeyeceğini iddia etmeleridir. Çünkü onlar kendi toplumlarında bir üstünlük kriteri olarak gördükleri mala ve evlada sahip olma gibi paradigmalardan, Allah’ın nezdinde de bir üstünlük ölçütü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sebeple “نَحْنُ أَكْثَرُ أَمْوَالًا وَأَوْلَادًا وَمَا نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ”⁵¹ “*Biz mal ve evlatça daha çoğuz. Biz azap edileceklerden değiliz.*” demişlerdir. Müşriklerin bakış açısına göre Allah söz konusu nimetleri ancak kendilerinden razı olduğu kullarına verir.⁵² Çünkü Allah müşriklerden razı olmasa dünyada da onları nimetlendirmez. Kendisine düşmanlık eden kullarına da zenginlik vermez. Dolayısıyla onlar dünyadaki avantajlı durumlarına istinaden ahirette de iyi bir durumda olacaklarını iddia etmişlerdir.⁵³ Ancak Allah Teâlâ müşriklerin paradigmalarının kendisi için geçerli olmadığını net bir şekilde beyan eder. Nitekim “وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِآتِي تَقَرِّبُكُمْ”⁵⁴ “*Ne mallarınız ne de evlatlarınız sizi huzurumuza yaklaştırır. Ancak iman edip salih amel işleyenler müstesna.*” âyeti müşriklerin kriterlerini doğrudan reddetmektedir. Benzer bir durum “وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقْفًا مِنْ فِصَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ”⁵⁵ “*Şayet insanların*

47) Râzî, *Mefââtihü'l-Ğayb*, C. XXIV, s. 46.

48) 25/*Furkân*/7

49) 25/*Furkân*/20

50) Benzer ifadeler için bk. 21/*Enbiyâ*/8

51) 34/*Sebe*/35

52) el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vecfz fî Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnan Dâvudî, Dâru'l-Kalem, Beyrut, h. 1415, C. I, s. 885.

53) Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 435; ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2012, 1088; er-Râzî, *Mefââtihü'l-Ğayb*, C. XXV-XXVI, s. 226.

54) 34/*Sebe*/37

55) 43/*Zuhruf*/33

(küfürde birleşmiş) bir tek ümmet olması (tehlikesi) bulunmasaydı, *Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerinin tavanlarını ve çıkacakları merdivenleri gümüşten yapardık.*” ifadesinde de kendisini göstermektedir. Nitekim mezkûr âyet dünya malının Allah Teâlâ'nın nezdinde bir değerinin olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir.⁵⁶

Görüldüğü üzere müşrikler kendilerine tebliğ edilen dini, kendi paradigmaları çerçevesinde değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu durum onların ilahi mesajı doğru anlamalarına engel olmuştur. Kur'ân'ın mezkûr yönden müşriklere yönelik eleştirisi, kendi izafi anlayışını ve ölçülerini esas kabul ederek vahyi değerlendirmeye tabi tutan kimselerin hata ettiğini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Kanaatimizce Kur'ân'ın müşriklere yönelttiği söz konusu eleştiriler, ilahi vahyi yaşadıkları toplumun değer yargılarına göre değerlendirmeye tabi tutan her birey için geçerlidir.

5. Bilgi ve Amel İlişkisi Bağlamındaki Eleştiriler

Kur'ân'ın müşrikleri eleştirdiği hususlardan biri hakkını teslim ettikleri delillerden yüz çevirmeleri; söz konusu delillere ve kanaat getirdikleri gerçekliğe göre hareket etmemeleridir. Bu husus ahiret inancına sahip olmayan müşriklerin ilgili eleştiriye muhatap olmaları açısından ilk planda çelişkili gibi görünebilir. Yani öldükten sonra ikinci bir yaşamın olmadığına inanan insanlar için ortada bir tercihin bulunmadığı akla gelebilir. Ancak bu durum bir peygamberin tebliğine muhatap olduktan sonra onun hak üzere olduğunu anlayan müşrikler için geçerli değildir. Zira bazı müşriklerin kimi zaman Hz. Peygamber aleyhisselamın nübüvvetini bildikleri halde, harici sebeplerle iman etmedikleri görülmektedir. Örneğin onların “*وَقَالُوا إِن نَّبَّعَ الْهُدَىٰ مَعَكَ نَنخَطِفُ مِنْ أَرْضِنَا*”⁵⁷ “*Biz seninle birlikte doğru yola ittiba edersek yurdumuzdan atılırız.*” cümlesi, aslında kendilerine tebliğde bulunan kişinin gerçekten peygamber olduğunu itiraf ettiklerini göstermektedir.⁵⁸

Diğer yandan söz konusu müşrikler kurulu düzenlerinin bozulmaması için iman etmemişlerdir. Çünkü dönem itibarıyla Arap kabileleri arasında ittifak edilmiş istikrarlı bir barış ortamı yoktur. Aksine bu kabilelerin çeşitli maksatlarla birbirlerine baskınlar düzenlediği bir savaş ortamı vardır. Ancak mevcut konjonktürde Mekke'nin farklı bir statüsü bulunmaktadır. Zira Araplar tarafından Kâbe'nin kutsal kabul edilmesine binaen harem bölgesinde bulunan bireylerin dokunulmazlığı vardır. Hâris b. Osman b. Nevfel gibi bazı müşrikler söz konusu dokunulmazlığı kaybetmemek için iman etmemişlerdir. Onlar Hz. Peygamber'in hak olduğunu bildiklerini, ancak bunu deklare ettikleri takdirde Mekke'den

56) el-Kâsimî, *Mehâsinu't-Te'vîl*, C. IIX, s. 388.

57) 28/Kasas/57

58) el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut, 2006, C. XVI, s. 297.

sürgün edilmekten korktukları için İslam dinine tabi olamadıklarını ifade etmişlerdir.⁵⁹ Dolayısıyla bu müşriklerin, içinde yaşadıkları dünya hayatını ahiretlerine tercih etmeleri; bilgileriyle amel etmemeleri Kur'ân tarafından tenkit edilmiştir. Zira ilgili âyetin devamında “*Biz onları dokunulmazlıklarından emin oldukları bir yere yerleştirmedik mi?*”⁶⁰ buyrulmuştur. Yani müşriklerin istifade ettikleri dokunulmazlığın Allah Teâlâ'nın bir lütfu olduğuna dikkat çekilmiştir. Başka bir deyişle dokunulmazlık için Mekke'yi vesile kılan lütf sahibinin dilerse başka beldeleri de emin kılabilceğine işaret edilmiştir.⁶¹

6. Delillerden Yüz Çevirmelerine Yönelik Eleştiriler

Kur'ân'ın müşriklere yönelttiği bir diğer eleştiri, onların kendilerine gösterilen bütün delillerden yüz çevirmeleridir. Nitekim “*وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا*”⁶² “*Rablerinin delillerinden kendilerine gelen hiçbir delil yoktur ki ondan yüz çevirmemiş olsunlar.*” âyeti bu hususu açıkça ifade etmektedir. Peygamberlere gelen vahyin bir bilgi türü olduğunu kabul etmeyen müşriklere karşı delil getirmek için iki tür bilgi bulunmaktadır. Bunlardan ilki düşünce yoluyla elde edilen nazarî bilgi, ikincisi ise müşahade yoluyla elde edilen hissi bilgidir. Müşriklere önceki ümmetlerin durumu, âlemin düzeni ve insanın yaratılışı gibi misaller üzerinden nazarî pek çok delil getirilmişse de onlar bu tür delilleri kabul etmemişlerdir. Nitekim “*وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ*”⁶³ “*Andolsun biz bu Kur'ân'da insan için her türlü misali sarf ettik. Ancak insanların çoğu küfürde ısrar ettiler.*” âyeti müşriklerin söz konusu tavrını açıkça ortaya koymaktadır.⁶⁴

59) el-Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, Dördüncü Baskı, Dâr Tayyibe, Riyad, 1997, C. VI, s. 215.

60) 28/*Kasas*/57

61) en-Neseffî, Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, Yedinci Baskı, Dâru İbn Kesîr, 2017, C. II, s. 651.

62) 6/*Enâm*/4

63) 17/*İsrâ*/89

64) Mâtürîdî'ye göre her türlü misali sarf etmekten maksat, hakkında iyiden iyide düşünülmesi zaman Hz. Peygamber'in haklı, kâfirlerin ise hatalı olduğunu ortaya koyan örneklerin peş peşe sıralanmasıdır. Söz konusu örnekleri üç kısma ayıran Mâtürîdî'nin nazarında birinci kısım Kur'ân'ın önceki ümmetlerin akıbetleri üzerinden yaptığı ikazlardır. İkinci kısım kâfirlerin dinlerinin ve dünyalarının ıslahına dair zikredilen hususlardır. Üçüncü kısım ise dine davet ederken hikmetle ve güzel öğütle verilen misallerdir. Ancak kâfirler söz konusu deliller hakkında düşünmeyi reddedip inatlaşmışlardır. Râzi ise ilgili âyetin siyakından hareketle tehdîf (meydan okuma) âyetlerine dikkat çeker. Nitekim müşriklerden önce Kur'ân'ın benzeri bir kitap getirmeleri istenmiştir. Bunu yapamayınca Kur'ân'ın surelerine denk 10 sure getirmeleri istenmiştir. Müşrikler yine güç yetiremeyince 1 sure getirmeleri şeklinde meydan okunmuştur. Buna da güçleri yetmeyince Kur'ân'ın benzeri biz söz getirmeleri kendilerinden istenmiştir. Yani Kur'ân'ın benzerini getirememek aslında hem müşahade yoluyla elde

Nazar ve istidlal yoluyla ortaya koyulan delilleri reddeden müşriklere müşahede yoluyla delil getirilmiştir. Zira onlar kendilerine gelen peygamberlerden nübüvvet alameti olarak mucize göstermelerini istemişlerdir. Aslında bu istekleri gayb âleminden gelen haberlerin duyu organlarıyla sağlamasını yapmayı talep etmek gibi düşünülebilir. Ancak müşrikler için durum tam olarak böyle değildir. Çünkü bir şeyi bilip anlamakla onu kabul etmek farklı şeylerdir. Örneğin müşrikler Hz. Peygamber'in elinden müşahede ettikleri mucizelerin harikuladeliğini inkâr edemedikleri için onu sihirbaz diye nitelendirmişlerdir. Zira bu nitelendirme bile ortada olağanüstü bir durumun olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir. Diğer yandan gösterilen her mucize inkârcılar tarafından sihir diye nitelenerek görmezden gelinmiştir. Nitekim “ **وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقَالُوا إِنَّمَا سُكَّرَتْ** ” **وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ** ”⁶⁵ “Onlara gökten bir kapı açsak da oradan urûc etseler, yine de «Gözlerimiz boyandı, daha doğrusu bize büyü yapılmıştır» derler.” âyeti de müşriklerin söz konusu tavrından bahsetmektedir.

Mezkûr âyet iman etmemenin sadece yanlış veya eksik bilgidен kaynaklanmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Zira müşrikler gözleriyle gördükleri hakikatleri bile sihir diye nitelendirip inkâr edebilmektedir. Benzer bir durum “ **وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ** ” **وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ** ”⁶⁶ “Eğer sana kâğıt üzerine yazılmış bir kitap indirseydik de onlar elleriyle onu tutmuş olsalardı, yine de inkâr ediciler: Bu, apaçık sihirden başka bir şey değildir, derlerdi.” âyetinde kendini göstermektedir. Râzî'nin de beyan ettiği üzere bu âyet müşriklerin görmek ve dokunmak gibi duyu organlarıyla müşahede ettikleri şeyleri dahi inkâr edebildiklerini göstermektedir.⁶⁷ Bu durum inkâr psikolojisinin yol açabileceği bazı sonuçlarının anlaşılması bakımından oldukça önemlidir.

Sonuç

Kur'an'ın müşriklere yönelik eleştirilerinin çoğunlukla onların bilgi anlayışına yönelik olduğu görülmektedir. Nitekim Kur'an müşriklerin bilgi kaynaklarını sorgulamakta ve onların bilgi edinme yöntemlerini eleştirmektedir. Bu bağlamda bir yandan gaybın bilgisini getirme fonksiyonunu icra eden nübüvvet makamını kabul etmeyip diğer yandan gayba dair bir takım iddialarda bulunmanın çelişkili olduğuna dikkat çekmektedir. Müşriklerin gayba dair iddialarının kendi parametrelerine dayandığını ifade eden Kur'an, söz konusu parametrelerin Allah'ı bağlayıcı olmadığını beyan eder. Ayrıca Kur'an bu parametrelerin

edilen bilgi hem de nazarî bilgi açısından yeterince kuvvetli bir delildir. Ancak ona göre de mezkûr âyetteki *her türlü misal* ifadesinin önceki ümmetlerin küfür üzere ısrar etmelerinin sonucuna dikkat çekmek ve tevhidin ispatına dair pek çok delilin getirilmesi şeklinde yorumlamak mümkündür. bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, C. VIII, s. 355; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XXI, s. 46.

65) 15/Hicr/14-15

66) 6/Enâm/7

67) Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, C. XII, s. 133.

Allah'ı bağlayıcı olması beklentisinin de ilah kavramıyla çatıştığını vurgular. Çünkü söz konusu beklenti kudretin şarta bağlanması anlamına gelir ki bu da ilah hakkında acizlik neticesini doğurur. Aciz bir varlığın ilah olamayacağını pek çok âyette ifade eden Kur'ân, müşriklerin putlara tapmalarını da yine bu açıdan tenkit eder.

Kur'ân'ın müşriklere yönelik bir diğer eleştirisi kendilerine gösterilen delilleri göz ardı etmeleridir. Zira onların bir kısmı Kur'ân'ın ortaya koyduğu delillerin doğruluğunu kabul etmelerine rağmen dünyevi endişeler sebebiyle bu doğrularla amel etmemişlerdir. Kur'ân'ı onların bu tavrını sınırlı bir hayattaki menfaati, sınırlı olana tercih etmeleri açısından eleştirir. Müşriklerin bir kısmı ise peygamberlerin haklılığını bilmelerine rağmen onların getirdiği mucizeleri görmezden gelmekte ve bu mucizeleri sihir diye geçiştirmektedir. Bu tavır Müşriklerin dünyevi emeller uğruna aklî, naklî ve hissî her türlü bilgi türüne sırt çevirdiklerini ortaya koymaktadır. Yine söz konusu tavır iman etmeme sebebinin yalnızca bilgisel açıdan bir eksiklikten kaynaklanmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu bağlamda inkâr problemi bilgiye dayalı bir problem olmanın ötesinde bir niyet problemi haline gelmiştir. Zira muhtelif gerekçelerle kendisini algıya kapatarak şartlanmış ve hiçbir delili veya bilgiyi kabul etmeyen muhataplarına karşı Kur'ân'ın izahtan yapmayı bıraktığı ve tebliğden tehdit makamına geçtiği görülmektedir.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebû's-Senâ. *Ruhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Thk. Ali Abdülbari Atiyye, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1415.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-Lugaviyye*, (Üçüncü Baskı). Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- el-Begâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimu't-Tenzîl*, Thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, (Dördüncü Baskı). Riyad: Dâr Tayyibe, 1997.
- el-Hererî, Muhammed el-Emin b. Abdilleh b. Yûsuf b. Hasan el-Uremî el-Alevî. *Tefsîru Hadâiki'r-Rûh ve'r-Reyhân fî Revâbi Ulûm'l-Kur'ân*, Thk. Hâşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdî, Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2013.
- el-Kâsimî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî. *Mehâsinu't-Te'vîl*, Thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1418.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- el-Mâverdî, Ebû'l-Hasen. *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, Thk. es-Seyyid İbn Abdi'l-Maksûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ty.
- el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbüri. *el-Vecîz fî Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, Thk. Safvân Adnan Dâvudî, Beyrut: Dârü'l-Kalem, h. 1415.

- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Thk. Yusuf Ali Büdeyvi, (Yedinci Baskı). Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 2017.
- es-Sabunî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*, Kahire: Dârü's-Sâbûnî, 1997.
- eş-Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's- Şa'râvî*, Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1997.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus: Dâr Sahnûn, ty.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Sami b. Muhammed Sellâme, (İkinci Baskı). Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâr Sadır, ty.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed es-Semerkindî. *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul: Mîzân Yayınevi, 2008.
- el-Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ Bulûğî'n-Nihâye fî İlmi Meâni'l-Kur'an ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni Ulûmihî*, Thk. Muhammed Osman, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-Ğayb*, (İkinci Baskı). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, Thk. Ahmed Abdürrazzak el-Bekrî, (Altıncı Baskı). Kahire: Dâru's-Selâm, 2015.